

Шакун Н. В.

к.ф.н., ст. викл. кафедри гуманітарних дисциплін ЧДІЕУ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА У СВІТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Актуальність дослідження філософсько-методологічних підстав соціальної роботи в контексті національного світорозуміння впливає з того факту, що попри суттєві напрацювання вітчизняних фахівців в царині визначення теоретичного підґрунтя, моделей, категорій, принципів соціальної роботи проблема філософської орієнтації соціального працівника в умовах сучасного українського суспільства залишається відкритою.

Іншим істотним чинником актуалізації даних питань є серйозні соціальні проблеми, зумовлені перетвореннями у соціально-економічній та політичній сферах суспільства, що призводять до зростання кількості людей, виключених із соціального дискурсу. Такий стан у соціальній сфері вимагає від суспільствознавців адекватної реакції на запити часу, а відтак – теоретичного осмислення суті соціальної роботи та її особливостей в Україні.

Загальна постановка проблеми зводиться до того, що з'ясування методологічних засад соціальної роботи в Україні неможливе без урахування особливостей національної духовної культури, адже як суспільно-практична діяльність соціальна робота закорінена в духовних традиціях народу. Імплікація готових зарубіжних теорій та продукованих ними матриць діяльності на вітчизняний ґрунт є важливою і необхідною умовою вироблення орієнтації соціального працівника (ураховуючи, скажімо, понад столітній досвід становлення соціальної роботи на Заході), однак їх сліпе копіювання, впровадження без розуміння націокультурного контексту може виявитись не лише малоефективним, а й шкідливим.

Тому на успішність поступу у цій сфері варто розраховувати, в тому числі, й за умови вивчення власної духовної традиції – надбань української світоглядно-філософської, історичної, політичної, економічної думки. Переосмислення, чи, принаймні, осмислення цього досвіду дасть змогу сформулювати уявлення про основні філософські парадигми соціальної роботи, виробити у соціальних працівників уміння брати до уваги різноманітність світоорієнтацій клієнтів, навичок і методик визначення і вибору принципів та цінностей, необхідних під час нагромадження досвіду соціальної роботи.

Проблему світоглядно-методологічних основ соціального пізнання ґрунтовно досліджували В.Андрущенко, В.Кремень, М.Михальченко, В.Ткаченко та ін. Суттєві філософсько-методологічні розробки в царині аналізу національного світорозуміння належать А.Бичко, І.Бичку, П.Гнатенку, В.Табачковському, В.Шевченку, В.Ярошовцю. Авторка враховувала також напрацювання вітчизняних (М.Лукашевич, А.Малько, І.Мигович, Г.Попович, Т.Семигіна) та російських (П.Павленко, А.Панов, Є.Холостова) фахівців, предметом спеціального аналізу яких були окремі теоретичні аспекти соціальної роботи.

Керуючись досвідом, виробленим вітчизняними та зарубіжними вченими, прагнемо досягти поставленої в цій статті *мети* – дослідити філософсько-методологічні підстави соціальної роботи у світлі вітчизняного світорозуміння і світовідношення. Реалізація мети передбачає вирішення наступного *завдання* – з'ясування специфіки осмислення основних філософських проблем в українській світоглядно-філософській традиції, вирішення яких завжди надає соціальній роботі певну ціль та орієнтацію.

Сучасні реалії суспільного буття в Україні, як і у Західній Європі, пов'язані з переосмисленням класичних формул світобачення та світопереживання. Модерне ствердження всемогутності Розуму викликало появу специфічних соціальних практик усунення того, що виходить за межі норми («девіантного»). Причому якщо на макрорівні цей процес проявляється в ізоляції слабо розвинених в економічному плані країн, то на

мікрорівні поза соціальним дискурсом опинилися найбільш незахищені верстви населення – малозабезпечені, особи похилого віку, діти, люди з обмеженими фізичними можливостями тощо. Це викликало потребу формування соціальної роботи як специфічної професійної діяльності, ключовою цінністю якої є якість життя кожної людини.

В незалежній Україні соціальна робота як наука, навчальна дисципліна, фахова діяльність тільки здійснює перші кроки. Так, у сучасній навчальній літературі визнається, що «соціальна робота як наука – відносно молода, і тому триває уточнення і корекція її понятійно-категоріального апарату, точаться наукові дискусії навколо термінології, розуміння змісту і структури соціальної роботи, доцільності використання конкретних методів» [8, 22].

Як наука соціальна робота належить до групи наук про людину, які займаються вивченням її діяльності та витворів. Внаслідок приналежності до кола гуманітарних наук, соціальна робота має інтегративний, міждисциплінарний характер та широкий діапазон різномірних пізнавальних зацікавлень – в царині філософії, соціології, психології, педагогіки та ін.

В якості навчальної дисципліни соціальна робота включає в себе комплекс спеціальних дисциплін таких, як «Вступ до соціальної роботи», «Теорії та методи соціальної роботи», «Групова робота» та ін. Опанування соціальним знанням передбачає також вивчення дисциплін, межових з соціальною роботою – педагогіки, права, психології тощо. В цьому сенсі міждисциплінарний характер соціальної роботи дозволяє поставити і вирішити багато проблем, які складно навіть сформулювати в межах однієї дисципліни.

Практичний аспект соціальної роботи *як суспільної діяльності* тісно взаємопов'язаний із національною свідомістю та філософією. Остання має суттєве методологічне значення для орієнтації соціальної роботи як специфічного виду фахової діяльності, забезпечує звернення до ціннісного виміру суспільного життя, дає змогу визначити пріоритети практичної діяльності соціального працівника. Зрештою, філософія, як підкреслюють

авторитетні вітчизняні дослідники, «становить той глибинний рівень, який об'єднує людей певної культури, надаючи осмисленого характеру їхній життєдіяльності» [4, 71]. Результатом такого осмислення є образ світу як сфери людського буття. Тому саме філософію можна розглядати як царину, де здійснюється усвідомлення найзагальніших духовних потреб людини. Філософська позиція завжди становить глибинне підґрунтя світоглядної позиції соціального працівника, що накладає неодмінний відбиток на результати його діяльності.

Як фахова діяльність, соціальна робота здійснюється на трьох рівнях: індивідуальному, груповому, громадському (робота в громаді). В процесі співжиття люди залежать один від одного, мають спільні інтереси, проблеми, потреби, вступають у різноманітні соціальні взаємодії. Приналежність людей до певної громади зумовлює не лише загальнолюдський контекст соціальних відносин, але їх ментально-специфічний, національно-особливий план. Тому стратегії соціальної роботи мають бути орієнтовані як на загальнолюдські цінності, так і на національно-особливі, оскільки, як підкреслюють сучасні фахівці в царині філософії, «загальнолюдське формується, користуючись надбаннями різних національних культур і створюючи на їх ґрунті своє власне, специфічно-неповторне» [2, 210].

Слід брати до уваги, що значний комплекс методологічних проблем, пов'язаний з початками становлення соціальної роботи в нашій незалежній державі, великою мірою зумовлений минулим досвідом вирішення соціальних проблем. Адже сучасна філософська ситуація в розумінні методології соціальної роботи в Україні, як і в інших країнах пострадянського простору, виникла внаслідок марксистсько-ленінського методологічного панування, яке тривало до 90-х років ХХ ст.

Як відомо, в УРСР питання світоглядно-методологічних засад соціальної роботи вирішувалися у контексті марксистсько-ленінської філософії, а головним принципом аналізу знань про різні аспекти людської життєдіяльності вважався історичний матеріалізм. В його основі –

твердження про те, що спосіб виробництва матеріального життя детермінує соціальний, політичний та духовний процес життя взагалі. Відтак, соціальна сфера, нібито, є вторинною, похідною від економіки, а тому працівники, задіяні в ній а також ті, хто потребував соціального захисту, розглядались як тягар для виробників матеріальних благ.

Суттєвою вадою такого підходу, (який, до речі, і сьогодні є досить впливовим), є ототожнення держави і суспільства, а, у зв'язку з цим, - недооцінка значення діяльності громадських благодійних організацій та приватних осіб, перебільшення ролі держави у здійсненні політики соціального забезпечення, зведення змісту останньої до благодійницької місії держави. Однак, як справедливо зазначають сучасні вітчизняні вчені, «керуючись положенням Конституції України про людину як найвищу соціальну цінність і беручи його як методологічний принцип, слід, таким чином, визнавати й те, що економіка не може бути ні базисом, ні визначальником соціальної системи» [10, 28].

Проте нерідко підґрунтям теорії соціальної роботи проголошуються схеми марксизму-ленінізму, основою яких є теорія відображення та принцип тотожності мислення і буття. Так, у навчальному посібнику російських дослідників «Соціальна робота у питаннях та відповідях» (2006 р.), основними загальнофілософськими принципами визнаються детермінізм, відображення, розвиток [5, 4].

Подібні методологічні кліше використовують і вітчизняні фахівці, не беручи при цьому до уваги особливості філософського ставлення до соціальної роботи, виробленого багатовіковими традиціями нашого народу. Разом з тим, започатковується воно ще в добу Київської Русі, спираючись в методологічному плані на ідею антропоцентризму, визнання людини найвищою соціальною цінністю.

Так, істотний крок до антропоцентризму в осягненні світобуття робить Володимир Мономах. В центрі його «Повчання» – ситуація екзистенціального буття людини в упорядкованому, як тоді (в XII ст.)

вважалося, Богом світі. Створений за Божим промислом та „великими чудесами і добротою” світ, Володимир характеризує як «дивний», «багатоликий», захоплюючись: „як небо влаштоване, а чи сонце, чи місяць, чи зорі, і тьма, і світло, і земля на водах покладена, твоїм, Господи, промислом!» [3, 161].

Водночас, приміряючи досконалість зовнішнього світу до людської життєдіяльності, Мономах відзначає самотність людини у світі, хиткість та невлаштованість її існування. На неї чатують як небезпеки навколишнього світу (ворожі набіги, дикі звірі, беззаконня і т. д.), так і власна слабкість перед спокусами. Це зумовлює головну потребу людини – знайти себе та мету свого існування у світі. Шляхи здійснення цієї мети Мономах вбачає у пошуках способів вдосконалення та реалізації людських здібностей. У зв’язку з цим мислитель усвідомлює потребу взаємодопомоги, підтримки тих людей, які з різних причин не здатні віднайти своє місце у світі, наставляючи: «Куди не підете і де не станете, напійте і нагодуйте страждущого..., ...хворого відвідайте...» [3, 163].

З особливою повнотою й виразністю проведення ідеї антропоцентризму утверджується у „Слові про розслабленого” Кирила Туровського. Автор твору ставить людину в центр усіх світових турбот Бога, який нібито промовляє до неї як її слуга: «І хто інший вірніше мене служить тобі? Тобі всю твар в угоду створив. Небо і земля тобі служать: те вологою, а ця плодами. Ради тебе сонце світить і гріє, і місяць із зірками ніч освітлює! Для тебе хмари дощем землю напувають, і земля в службу тобі вирощує всяку траву і дерево плодовите! Ради тебе ріки приносять рибу, а пустині живлять звірів!» [6, 211].

Ідеї людинолюбства, милосердя, добродійства набули особливого звучання в добу Ренесансу (Відродження), котра в Україні пов’язані з культурою українського (козацького) бароко. Світоглядно-філософські особливості цієї доби зумовили нові зразки осмислення цілого кола онтологічних, гносеологічних, морально-етичних та ін. проблем. Відхід від

традиційного укладу господарювання та зародження елементів нового буржуазного ладу, де домінують торгово-грошові відносини, призводить до зміни простору соціального життя населення. Виразом цього стають зростання міст і містечок в Україні, збільшення товарно-грошового обігу, поява мануфактур тощо.

Ці процеси виносять на поверхню суспільного життя численні соціальні проблеми (масове збідніння населення, зростання чисельності незахищених членів громад тощо), викликають потребу формування соціально орієнтованої особистості, від якої запити часу вимагають активної участі у розв'язанні питань суспільного характеру. Під впливом провідних ідей гуманізму, діячі Ренесансу спрямовують свої зусилля на аналіз тогочасних соціальних проблем, приймають активну участь у громадському житті.

Впливовою серед мислителів XVI – XVII ст. в плані пошуків відповідей на питання про сутність людини та її місце у світі була позиція І.Вишенського, який „наполягав на необхідності духовного вдосконалення у келії монастиря чи печери, ізоляції від світу з його принадами і намаганні «дотиснутися до Христа» [7, 157]. Водночас, такі подвижники, як Юрій Котермак з Дрогобича, Лукаш з Нового міста, Павло Русин із Кросна, Станіслав Оріховський-Роксолан, Іван Туробінський-Рутенець та ін. наголошували на усвідомленні унікальності та гідності людського життя, акцентували активну присутність людини у поцейбічному світі. Саме зусиллями цих діячів був організований братський рух, серед напрямків діяльності якого були допомога бідним та сиротам, будівництво освітніх закладів, друкарень та лікарень.

В теоретичному плані увага українських філософів XVI – XVII ст. зосереджується на нових екзистенційних проблемах людського буття. Важливою методологічною підставою вирішення проблеми людини, як центральної проблеми філософії та соціальної роботи, в Україні XVII – XVIII ст. стало осмислення питання влаштування світу. Останній, розглядається як «нетривкий», «оманливий», «хиткий», «наче мрево в полі». Тому людина, на

думку вітчизняних мислителів, перебуває у світі в стані екзистенціальної невизначеності, а людське життя – це чергування «доброго» і «лихого», «радості» і «горя» [1, 21]. Причому антропоцентризм розроблявся переважно в контексті взаємодій мікрокосму і макрокосму, адже людина в основному розглядалася як мікрокосм, тобто як жива істота, що містить в собі всі властиві світові елементи та їхні взаємодії.

У спільному методологічному річищі з філософами XVII – XVIII ст. рухались вітчизняні мислителі другої половини XIX – початку XX ст. Зокрема, П.Юркевич, І.Франко, М.Павлик, С.Русова та ін. вчені висловили критичні міркування щодо спрощеного розуміння суспільних реалій крізь призму економічного детермінізму і наполягали на необхідності багатопланового осмислення людського існування. Так, П.Юркевич розглядає світ не з точки зору механіко-математичного світорозуміння, а з позицій визнання його хаотичності, безладності – як «вічноплинну річку» [11, 18]. Розмірковуючи над специфікою морального життя людини, П.Юркевич підкреслює, що «світ, який розвиває наше духовне життя з його багатством, не такий матеріальний, не такий неживий і бездушний, як його зображено у механічному світоспогляданні» [11, 19]. В зв'язку з цим філософ критикує матеріалізм за марність його спроби пояснити духовне життя зі станів і рухів речовини [12, 19].

Проти одностороннього марксівського економічного матеріалізму чи фаталізму рішуче виступив І.Франко, який констатував що «для Маркса і його прихильників історія людської цивілізації – то була поперед усього історія продукції. З продукції матеріальних дібр, мов літорослі з пня, виростили соціальні, і політичні форми спільності, її уподобання, наукові поняття, етичні і всякі інші ідеали» [9, 48]. Вчений наполягав на важливості перегляду спрощеного матеріалістичного тлумачення суспільного буття, відмітив позитивні зрушення в цьому напрямку, констатуючи, що останніми роками XIX ст. «обернено питання другим кінцем» [9,48].

Перегляд монологічного розуміння світу і знеособлюючої марксистської

версії пізнання вітчизняними філософами на рубежі XIX – XX ст.ст.. став поворотом до осмислення людини як унікальної індивідуальності, наділеної широким спектром можливостей, до визнання цінності її індивідуального вибору та свободи особистості. Така методологічна установка передбачає розгляд соціальних відносин крізь призму визнання важливості і самоцінності кожного громадянина в громаді (суспільстві). На практиці це означатиме відхід від узагальненого принципу соціального захисту, переорієнтацію соціальної політики з позицій утилітаризму на захист ключових цінностей соціальної сфери. Відтак, соціальна робота не буде зводитись до державного благодійництва щодо верств населення, виключених із соціального дискурсу. Більше того, вона не зводитиметься виключно до діяльності державних соціальних служб, а включатиме становлення недержавних служб, добровільних самодіяльних громадських об'єднань і т.п.

Підсумовуючи вищезазначене, доцільно, на наш погляд зробити наступні **висновки**. Розробка філософських питань соціальної роботи необхідна для вироблення ефективних стратегій орієнтації соціальних робітників в умовах сучасного українського суспільства. Вона неможлива без осмислення особливостей вітчизняних теорій та практичної мудрості, звернення до світоглядних традицій власного народу, осягнення його специфічного національного ментального плану.

Вітчизняний досвід вирішення проблеми людини як центральної проблеми філософії та соціальної роботи, питань світоорієнтації та світовідношення сприятиме виробленню громадських цінностей, формуванню ефективної соціальної політики в державі.

Саме тому методологічною основою соціальної роботи в умовах сучасного українського суспільства мають слугувати вироблені протягом століть в нашій культурі філософські принципи: людина, як найвища соціальна цінність; любов до Батьківщини; життя як існування у певній національній культурі; кордоцентризм; поліфонізм тощо.

Література:

1. Анонім. EPICEDION. // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: У 2 ч. – К.: Наукова думка: Основи, 1995. – Ч. 2. – С. 20–39.
2. Бичко А.К. Національні аспекти філософської освіти в Україні. // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – 210-228.
3. Володимир Мономах. Повчання. // Хроніка–2000. – 2000. – Вип. 37–38 – С. 158–169.
4. Горський В.С. Біля джерел: Нариси з історії філософської культури України. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006.
5. Дивицька Н.Ф., Миронова Л.К. Соціальна робота в вопросах и ответах: учеб. пособие. – М.: Проспект, 2006.
6. Златоструй. Древняя Русь X – XIII вв. – М.: Молодая гвардия, 1990.
7. Кашуба М. Утвердження українського Ренесансу. // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 153–157.
8. Соціальна робота: В 3 ч. – К.: Києво-Могилянська академія, 2004. – Ч.1.
9. Франко І.Я. Твори: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45.
10. Шевченко В.І. Соціальна безпека і гуманітарний захист (Методологічний аспект). // Соціальний захист. – 1998. - С.23-33.
11. Юркевич П.Д. Вибране. – К.: Абрис, 1993.
12. Юркевич П.Д. З рукописної спадщини. – К.: KM Academia; Пульсари, 1999.